

‘Deradicalisering’

Wetenschappelijke inzichten
voor een Vlaams beleid

Lore Colaert (red.)

‘Deradicalisering’

Wetenschappelijke inzichten
voor een Vlaams beleid

LORE COLAERT (RED.)

Colofon

'Deradicalisering'. Wetenschappelijke inzichten voor een Vlaams beleid

© Vlaams Vredesinstituut, Brussel, 4 juli 2017

ISBN 9789078864868

REDACTIE

Lore Colaert

EINDREDACTIE

Els Roger

TAALREDACTIE ENGELS

Juleen Eichinger

VERTALING ENGELSE HOOFDSTUKKEN

Production nv

FOTO COVER

© Jimmy Kets

LAYOUT

Karakters

DRUK

Artoos

Verantwoordelijk uitgever: Tomas Baum, Leuvenseweg 86, 1000 Brussel

Met dank aan redactiecomité: Christophe Busch, Rik Coolsaet & Maarten Van Alstein

DISCLAIMER

Hoewel het Vlaams Vredesinstituut uiterste zorgvuldigheid heeft betracht bij de redactie van dit document, kan het niet aansprakelijk worden geacht of gesteld voor mogelijke vergissingen of onvolledigheden. Tevens wordt geen enkele vorm van aansprakelijkheid aanvaard voor enig gebruik dat een lezer van dit document maakt.

Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag

CARL MILLER & LEAH SELIG CHAUHAN¹

Inleiding

Aan de basis van elke strategie om terrorisme te voorkomen en om terroristen te deradicaliseren, ligt een visie op oorzaken: op wat mensen ertoe brengt in bepaalde ideeën te geloven, op wat hen ertoe brengt om deze ideeën met geweld door te drijven, en op wat voor traject een individu volgt op de weg naar radicalisme, extremisme en een gewelddadige afwijzing van de liberale waarden van een multiculturele en multireligieuze maatschappij. Het is in deze vragen dat onderzoek (dat deze oorzaken tracht te identificeren), en antiterrorbeleid (dat de oorzaken wil afremmen, beïnvloeden of omkeren) elkaar moeten ontmoeten.

In de zoektocht naar oorzaken en drijfveren voor terrorisme staat het debat over de relatie tussen gedachtegoed en gedrag, tussen ideeën en actie, centraal. Het is zinvol erop te wijzen dat de termen die we vandaag gebruiken om het fenomeen terrorisme te begrijpen, redelijk nieuw zijn. Vanaf halfweg de jaren zeventig was 'terrorisme' het concept waarmee dit vraagstuk werd bekeken.² Pas na de 9/11-aanslagen in New York en Washington werd een nieuw begrippenkader gecreëerd om Al Qaida en zijn verspreide afdelingen te benoemen. Dat nieuwe kader beschreef hun ideologie als 'gewelddadig extremisme', de aanhangers ervan als 'extremisten' of 'radicalen', en 'radicalisering' als het proces waarlangs iemand een extremist wordt.

In dit kader is het ideeëngoed van het individu essentieel om hem of haar te identificeren als een terrorist in wording, en om het proces te begrijpen dat iemand doormaakt om een terrorist te worden. Radicaal of extremistisch ideeëngoed wordt in

dit kader vaak gelijkgesteld aan terrorisme, en geweld wordt dan enkel begrepen als een specifieke handeling dat uit dit ideeëngoed volgt.

Deze benadering van het probleem draagt niet bij tot een inzicht in terrorisme en tot een beleid om het aan te pakken. Veel 'radicalen' (mensen die gepassioneerd een radicale verandering nastreven) verwerpen alle vormen van geweld. Veel 'gewelddadige radicalen' (mensen die geloven in geweld als middel om een hoger doel te bereiken) gebruiken geen geweld en geven evenmin materiële steun aan wie dat wél doet. En plegers van terroristische activiteiten kunnen dan weer tal van redenen hebben die niet in de eerste plaats of zelfs helemaal niet het gevolg zijn van hun overtuigingen of van de overtuigingen die ze beweren te hebben. Kortom: een cruciaal probleem met de terminologie die het onderzoek naar terroristen en terrorisme sinds 9/11 domineert, is dat dit nieuwe begrippenkader radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag op één hoop gooit, terwijl het net de relatie tussen de twee is die onderzocht moet worden.

Dit hoofdstuk poogt uit te klaren hoe radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag zich tot elkaar verhouden. Het vat het huidige academisch onderzoek samen dat op diverse manieren heeft getracht de oorzaken van terroristische actie bloot te leggen. Het hoofdstuk geeft aan waarover wetenschappers van mening verschillen en waarover er consensus heerst. Zo schetst het de complexe relatie tussen drijfveren op basis van ideeën, ideologieën en overtuigingen, en drijfveren op basis van andere factoren. Terroristen worden net zoals gewone mensen beïnvloed op meerdere niveaus en op manieren waarvan ze zich niet altijd bewust zijn of die ze niet altijd toegeven. Waarom mensen overgaan tot politiek geweld – door sociale banden, de kracht van tegencultuur of de drang naar sensatie, status of erkenning – is complexer en subtieler dan gewoon een kwestie van overtuiging.

De drijfveren voor radicalisering, gewelddadig extremisme en terrorisme

De vraag wat mensen drijft om radicaal, extremistisch, een gewelddadige extremist of een terrorist te worden, heeft de interesse van veel onderzoekers gewekt. Op het hoogtepunt van deze toevloed van wetenschappelijke studies verscheen om de zes uur een nieuw boek over terrorisme.³ Onderzoekers uit de meest uiteenlopende disciplines – sociale en cognitieve psychologie, internationale politiek, psychiatrie, kwalitatieve en kwantitatieve sociale wetenschap, theologie en uiteraard het domein van de 'terrorismestudies' (en zelfs de 'kritische terrorismestudies') – hebben allemaal verschillende antwoorden op deze vraag aangereikt, en ook

verschillende manieren om die antwoorden te vinden. Tussen 1988 en 2001 verscheen bijna 80% van de artikels over terrorisme buiten de tijdschriften van de terrorismestudies.⁴ En in elk van die tijdschriften gebruikten onderzoekers verschillende methodes, concepten en theoretische kaders.

Op het hoogtepunt van deze toevloed van wetenschappelijke studies verscheen om de zes uur een nieuw boek over terrorisme.

De academische literatuur beschrijft de drijfveren voor terrorisme daarom ook op diverse manieren: 'oorzaken', uiteraard, maar ook 'voedingsbodems', 'achtergrondfactoren', 'factoren', 'dynamiek', 'processen' of 'kantelpunten'. Dat komt omdat de drijfveren op zeer verschillende manieren worden geïdentificeerd: via interviews en levensverhalen of via breed maatschappelijk onderzoek. De literatuur identificeert met betrekking tot radicalisering vaak zowel 'push'- als 'pull'-factoren. Dit zijn elementen die iemands individueel radicaliseringstraject kunnen beïnvloeden. Pushfactoren zijn gekoppeld aan negatieve sociaaleconomische omstandigheden die iemand duwen ('pushen') naar gewelddadig extremisme: van sociale, politieke en economische grieven over sociale isolatie en frustratie tot marginalisering.⁵ Met pullfactoren bedoelen we positieve kenmerken die men aan extremistische organisaties toeschrijft, waarmee ze een individu naar zich toe 'trekken' (*pull*): het gaat onder andere om aantrekkingskracht van de ideologie van de organisatie, de belofte van broederschap of het zoeken naar opwindings⁶.

Dit onderzoeksveld werd ook geconfronteerd met een 'bewegend doelwit'. Veranderingen in de manier waarop de maatschappij functioneert, hoe informatie wordt geconsumeerd en in de geopolitieke en geostrategische context voegden telkens nieuwe uitdagingen toe aan de geldende radicaliseringstheorieën. De opkomst van aanslagen door 'lone actors' (individueel handelende daders) heeft onderzoekers ertoe aangezet het zelfradicaliseringsproces te bestuderen. De aanslag door Anders Breivik (Noorwegen, 2011) leidde tot hernieuwde aandacht voor rechts extremisme. Kritiek op terrorismebestrijdings- en veiligheidsbeleid leidde tot belangstelling voor dat beleid zélf als drijfveer voor extremisme en geweld. Sinds de val van Al Qaida en de opkomst van Islamitische Staat trachten academici ook een nieuwe golf van propaganda en berichten te begrijpen, evenals de rol van transnationale relaties tussen en binnen diasporagemeenschappen, en het fenomeen van mensen die hun land verlaten om als *foreign fighters* naar Syrië en Irak te reizen. En ten slotte, aangezien het internet en de sociale media de jongste tien jaar belangrijker zijn geworden voor de vorming van overtuigingen bij jongeren, zijn ook die onderwerpen belangrijk geworden om radicalisering te begrijpen.

Kortom, deze verzameling van wetenschappelijke studies is te ruim, te divers, te versnipperd om ze te kunnen bekijken als één wetenschappelijk debat dat zich metertijd heeft ontwikkeld. Wat dit hoofdstuk tracht weer te geven, zijn de tientallen verschillende academische debatten die zijn ontstaan op verschillende plaatsen, die soms tot consensus en soms tot heftige discussies hebben geleid.⁷

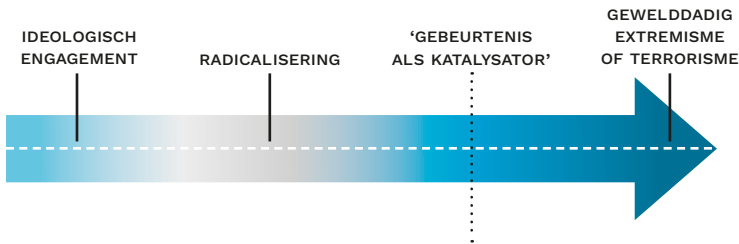
Verklarende modellen

Een hele waaier van modellen hebben getracht om het radicaliseringsproces in een theorie te gieten. De meeste beschrijven een proces van opeenvolgende stappen, waarbij telkens een stap wordt opgeschoven van een schijnbaar normale toestand naar een toestand van gewelddadig radicalisme (zie onderstaande figuur).

Radicalisering als een proces.⁸

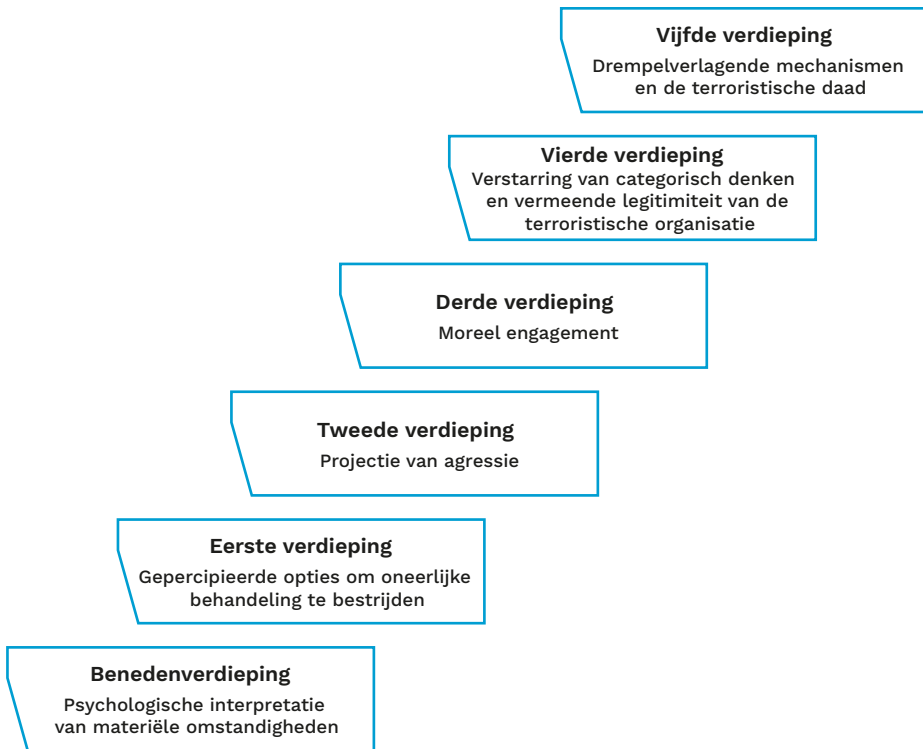

Moghaddam identificeert in zijn *'staircase to terrorism'* ('trap naar terrorisme') diverse psychologische stadia of 'verdiepingen' (zie onderstaande figuur). Op de benedenverdieping ervaren mensen onrechtvaardigheid. Sommigen klimmen vervolgens naar de eerste verdieping om daar iets aan te doen. Wanneer dit niet lukt, projecteren individuen op de tweede verdieping gevoelens van kwaadheid en agressie op een 'vijand', vaak door aanmoediging van anderen of 'leiders'. Op de derde verdieping sluit het individu aan bij "de moraal van een terroristische organisatie".⁹ Op de vierde verdieping volgt dan de rekrutering door een terroristische organisatie. Slechts een klein percentage van de mensen bereikt de vijfde en hoogste verdieping, waar het individu overgaat tot het plegen van een gewelddadige terreurdaad. Centraal in dit model staan misnoegde jongeren, aangezien zij volgens Moghaddam het meest vatbaar zijn voor radicalisering.¹⁰

De 'trap naar terrorisme'¹¹

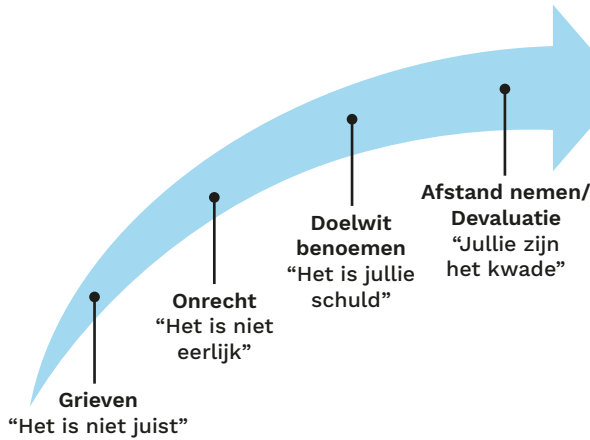
De FBI (Federal Bureau of Investigations) hanteert het *'four stage model to a terrorist mindset'* (vierstapenmodel naar een terroristische denkwijze) van Borum (zie onderstaande figuur). Aanvankelijk werd het niet als een wetenschappelijke theorie ontwikkeld maar als een 'trainingsmethode voor ordehandhaving'.¹² In het eerste stadium koestert iemand sterke grieven over een onaangename toestand; die wordt vervolgens gezien als een onrecht; daarna wordt de schuld hiervoor op een andere groep geprojecteerd.¹³ De gevoelens van onrecht ontwikkelen zich uiteindelijk tot het laatste stadium waarbij het geradicaliseerde individu een groep demoniseert en op die manier rechtvaardiging vindt voor geweld.¹⁴

Het 'four stage model to a terrorist mindset':¹⁵

Op gelijkaardige wijze kan men ook in het zogenaamde 'piramidemodel' vier stadia onderscheiden (zie onderstaande figuur). Telkens minder mensen bereiken een hoger niveau van de piramide. Naarmate ze dichter bij de top van de piramide komen, raken ze ook steeds meer geradicaliseerd. De auteurs beschrijven radicalisering in die zin als "de bestijging van een helling waarbij terroristen zich onderscheiden van hun sympathisantenbasis".¹⁶

Het 'piramidemodel':¹⁷

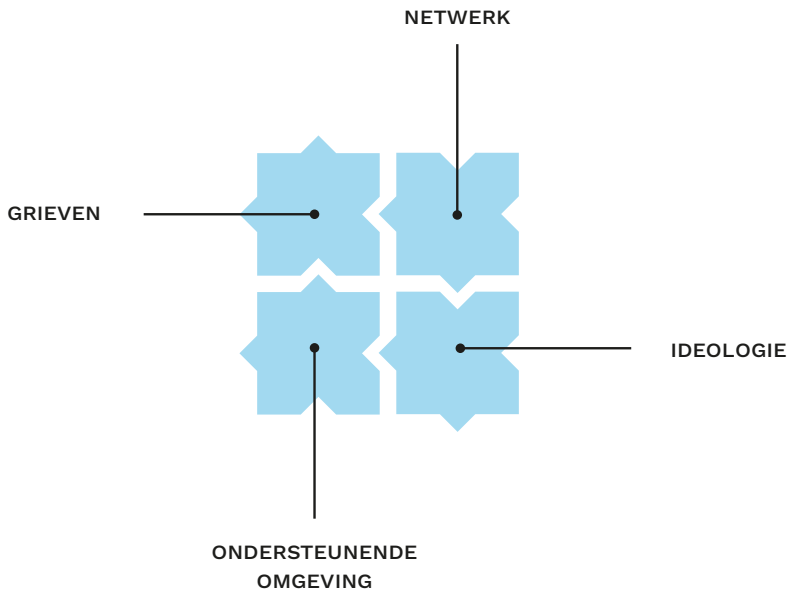

Andere modellen trekken dit soort opeenvolgende stappen echter in twijfel. Hafaz & Mullins kiezen voor de 'metafoor van de puzzel'¹⁸ om de stap naar gewelddadige radicalisering te verklaren. Voor hen is het concept van een 'proces' te lineair (zie onderstaande figuur). Hun model steunt op een combinatie van vier componenten: "grievens, netwerken, ideologieën en tot slot een ondersteunende omgeving die het geweld mogelijk maakt".¹⁹ Zij benadrukken de onderlinge afhankelijkheid van de verschillende variabelen. Op dezelfde manier stelt Sageman een model voor dat vier niet-opeenvolgende elementen bevat: gevoelens van moreel onrecht, die op een bepaalde manier worden geïnterpreteerd, die resoneren met de realiteit van een individu en die worden gemobiliseerd via online en offline groepsdynamieken.²⁰

Radicalisering als een puzzel.

Geopolitiek

Op het breedste niveau hebben wetenschappelijke studies aangetoond dat ideologische interpretaties van geopolitieke omstandigheden factoren voor radicalisering zijn. De belangrijkste is de perceptie van een schisma tussen het Westen met zijn christendom en secularisme enerzijds, en de islam anderzijds. Dit wordt vaak ook

zo vertaald door plegers van terrorisme. Gartenstein-Ross & Grossman voerden empirisch onderzoek bij 117 individuele in het Verenigd Koninkrijk of in de Verenigde Staten opgegroeide islamitische terroristen. Zij ontdekten dat de 'botsing van culturen' zoals sommigen dat aanvoelen, een essentiële drijfveer was om zich met terrorisme in te laten.²¹ Onderzoek naar de attitudes van een dataset van 6678 moslimrespondenten uit moslim- en westerse landen bracht aan het licht dat diegenen in West-Europa die terrorisme steunden, dit vaak in verband brachten met 'westerse economische overheersing'. De auteurs ontdekten ook dat bij respondenten uit moslimlanden de overtuiging 'dat de westerse democratie niet goed werkt in de moslimwereld' gelinkt was aan steun voor terroristische activiteiten.²²

Het internet en de sociale media

Het internet was de voorbije jaren het voorwerp van minutieus onderzoek: als algemene factor in radicalisering, maar ook als factor die vele andere van de hierna besproken drijvende krachten beïnvloedt en verandert.²³ Het is bijna altijd op zijn minst aanwezig in de achtergrond van individuen die gewelddadige radicale overtuigingen hebben aangenomen, maar ook in die van terroristische daders.²⁴ Het internet maakt het mogelijk om op nieuwe manieren sociale relaties aan te gaan. In 2014 analyseerden Scanlan & Gerber berichten die werden verzonden van op extremistische onlineforums. Ze merkten dat onlinegemeenschappen gewelddadige extremisten in staat stellen om de rekrutering op te drijven doordat ze persoonlijke relaties kunnen aanknopen met een wereldwijd publiek dat toegang krijgt tot ongecensureerde content.²⁵ Dit bleek niet alleen bilaterale relaties maar ook groepsvorming te vergemakkelijken. Een kritische analyse van extremistische websites bracht de werking van een aantal groepsdynamieken aan het licht, zoals het zwartmaken van tegenstanders en de vorming van een gemeenschappelijke moraal.²⁶

Ook onderzoek naar hoe online content wordt ontvangen en begrepen, en hoe op basis daarvan (al dan niet) wordt gehandeld, is een essentieel studiedomein geworden om de rol van het internet in radicalisering en terrorisme te begrijpen. Een onderzoek toonde bijvoorbeeld aan dat blootstelling aan extremistische content via sociale media enkel tot geweld leidt bij volwassenen met een al sterke neiging tot geweld.²⁷ Dat heeft geleid tot het idee van 'differentiële vatbaarheid' voor online content: de mate waarin externe factoren invloed uitoefenen wordt zichtbaar bepaald door specifieke sociaalpsychologische gemoedstoestanden. Net zoals bij sociale misdaadpreventie kunnen universele modellen online radicalisering dus niet volledig verklaren of oplossen.²⁸

Een onderzoek bij 6020 Belgische studenten toonde aan dat online sociale relaties meer verband houden met radicalisering dan de passieve consumptie van online extremistische boodschappen.²⁹ Een onderzoek uit 2015 met 218 hogeschoolstudenten in de VS, over hun online contact met niet-gewelddadige en gewelddadige ideologieën, wees uit dat hun reactie op de inhoud van websites cruciaal was om te bepalen of ze zich verder inlieten met het materiaal.³⁰ Websites die bijvoorbeeld een hoge graad van gewelddadige content hadden, kregen negatieve reacties van de studenten en werden verwerpelijk bevonden, wat studenten minder geneigd maakte om zich verder in te laten met die sites. De meerderheid van de onderzochte studenten verwierp gewelddadige boodschappen. Als een website inhoud bevat die kijkers verwerpelijk vinden, kan dit de kijkers dus beletten om radicale of gewelddadige actie te ondernemen.³¹

Sociale factoren: relatieve achterstelling, sociale, economische en tewerkstellingsfrustraties

Er is heel wat bewijs dat relatieve achterstelling een drijfveer is voor radicalisering. In 2011 voerde Piazza een kwantitatief onderzoek van landgebonden gegevens uit 172 landen.³² Op basis van 3088 observaties besloot het onderzoek dat landen die tolereren dat hun minderheidsgemeenschappen economisch gediscrimineerd worden, kwetsbaarder zijn voor binnenlands terrorisme.³³ In 2016 maakte een ander vergelijkend onderzoek in 50 landen duidelijk dat werkloosheid bij moslimjongeren het fenomeen van *foreign fighters* aanwakkert.³⁴

Op basis van 3088 observaties besloot het onderzoek dat landen die tolereren dat hun minderheidsgemeenschappen economisch gediscrimineerd worden, kwetsbaarder zijn voor binnenlands terrorisme.

Ten tweede werd ook de perceptie van maatschappelijk onrecht, discriminatie en marginalisering als belangrijk geïdentificeerd.³⁵ Garland & Treadwell voerden een driejarig etnografisch onderzoek naar de aantrekkingskracht van de Engelse extreemrechtse 'Defence League' bij kansarme blanke arbeidersgemeenschappen in Engeland. Zij stelden vast dat marginalisering en een gebrek aan integratie tussen de blanke arbeiders- en de Pakistaanse gemeenschappen belangrijke drijfveren waren voor radicalisering.³⁶ Andere studies wezen op percepties van discriminatie als belangrijke achtergrondfactor. Een kwalitatieve etnografische studie van de percepties van Britse Zuid-Aziatische moslims in Birmingham toonde aan dat

---

Een studie van de percepties van Britse moslims in Birmingham toonde aan dat perceptie van islamofobie, een gebrek aan effectief theologisch en politiek leiderschap én de invoering van een repressieve antiterrorwetgeving de belangrijkste factoren waren in de radicalisering en deradicalisering van Britse moslims.

---

perceptie van islamofobie, een gebrek aan effectief theologisch en politiek leiderschap én de invoering van een repressieve antiterrorwetgeving de belangrijkste factoren waren in de radicalisering en deradicalisering van Britse moslims.³⁷ Onderzoek naar levenspaden van extremisten heeft ook empirisch aangetoond hoe een complex web van combinaties van grieven, relatieve deprivatie, groepsdiscriminatie en lage integratie kan uitmonden in overtuigingen die terroristisch geweld steunen.³⁸

Het veiligheidsbeleid van de overheid zélf werd ook geïdentificeerd als een drijfveer voor maatschappelijke uitsluiting, gevoelens van discriminatie en radicalisering. In 2016 werd in een onderzoek naar 209 Nederlandse jihadisten uit 14 jihadnetwerken bevonden dat beleidsantwoorden zoals veroordelingen en vervolgingen als onbedoeld effect hadden dat de radicalisering toenam.³⁹

Lokale context

De lokale context – bijvoorbeeld sociale omgeving – werd eveneens geïdentificeerd als een mogelijke voedingsbodem voor gewelddadig extremisme. Een onderzoek van meer dan 3500 IS-leden benadrukte dat unieke lokale omstandigheden als drijfveren functioneerden voor buitenlandse strijders. De Libische *Derwani-foreign fighters* bleken bijvoorbeeld gemiddeld jonger dan strijders uit andere regio's. De onderzoekers suggereerden daarom dat zij de “mantel van gewelddadig extremisme hadden overgeërfd van hun ouders”.⁴⁰ Een vergelijkbaar onderzoek naar 1175 *foreign fighters* in Syrië en Irak maakte duidelijk dat een medeplichtige omgeving helpt mensen over de streep te trekken om deel te nemen aan gewelddadig extremisme; 22% van de strijders werd door een religieuze mentor gerekruteerd; 50% door een groepslid; 10% door een vriend.⁴¹

Groepsfactoren: sociale netwerken, groepsdynamieken, het gevoel erbij te horen, familie en status

Onder dit brede niveau van geopolitiek en maatschappelijke factoren zien we belangrijk bewijs dat sociale banden een cruciaal element vormen in het radicaliseringsproces van wie gewelddadig terrorisme pleegt in groepsverband.⁴² Het werk van Sageman bijvoorbeeld laat een reeks bredere verklaringen voor radicalisering buiten beschouwing, zoals armoede, diverse vormen van brainwashing, jeugd, onwetendheid of te weinig onderwijs, werkloosheid, gebrek aan maatschappelijke verantwoordelijkheid, criminaliteit of psychische aandoeningen. In de plaats daarvan benadrukt Sageman dat sociale relaties, familiebanden en vriendschappen belangrijke drijfveren zijn voor radicalisering. Hij ziet dit als een van de belangrijkste kenmerken van het radicaliseringsproces.⁴³

Sociale banden blijken voor mensen echter ook belangrijke redenen te zijn om geweld af te wijzen. Uit analyse van het gedrag van 120 'lone-actor' terroristen bleek dat bijna de helft van de daders hun plannen en intenties vooraf lekten, vooral aan hun familieleden.⁴⁴

Interviews en een enquête bij 600 jongeren op de Westelijke Jordaanoever en bij tien personen die direct betrokken waren bij politiek geweld, maakten duidelijk dat familie-invloed een belangrijke reden was om als individu geweld af te zweren.⁴⁵ Omgekeerd bleek sociaal isolement in plaats van sociale banden een belangrijk kenmerk te zijn van de achtergrond van 'lone-actor' terroristen.⁴⁶

Sociaal isolement bleek een belangrijk kenmerk te zijn van de achtergrond van 'lone-actor' terroristen.

Een zeer belangrijke factor voor de cruciale omslag van radicale ideeën naar feitelijke geweldpleging bleek de dynamiek van kleinere groepen. Een onderzoek uit 2012 bij 1086 jonge Nederlanders toonde aan hoe een gevoel van morele superioriteit van de *in-group* een cruciale rol speelt bij extreemrechtse radicalisering.⁴⁷ Een onderzoek bij 275 extreemrechtse gewelddadige en niet-gewelddadige organisaties in de VS identificeerde op dezelfde manier een aantal factoren op groepsniveau die in correlatie tot geweld staan, zoals charismatische leiders en links met andere groepen.⁴⁸

Tot slot krijgen ook de gangbare sub- en tegenculturen binnen groepen vandaag ook meer academische aandacht als drijfveren voor gewelddadige actie. Hiervoor gebruikt men vooral inzichten uit de criminologie en legt men verbanden tussen de dynamieken en processen die bestaan in criminele bendes en gewelddadige extremistische groepen.⁴⁹ Deze benadering benadrukt ook de sociale drijfveren voor radicalisering, eerder dan de politieke, religieuze of ideologische. Ook status

en sensatiezucht zien criminologen als een belangrijke factor. Deze twee worden later besproken als de emotionele drijfveren voor radicalisering en gewelddadige actie.

Individuele karaktertrekken: geestelijke gezondheid, persoonlijkheidskenmerken, criminaliteit

Het terrorismeonderzoek heeft lang getracht om individuele pathologieën te identificeren, met de bedoeling om terrorisme te bekijken als een geestesziekte, een irrationele overtuiging. Sommige studies vonden inderdaad een hoger aantal geestesziekten bij daders dan bij de bevolking in haar totaliteit.⁵⁰ Zo wees een analyse uit 2016 van een publiek beschikbare databank van 370 buitenlandse strijders uit België en Nederland op psychologische problemen bij 60% van deze individuen.⁵¹

De twee belangrijkste overzichtsstudies met betrekking tot het psychopathologiestandpunt zijn het erover eens dat er meer en kwaliteitsvollere bewijzen zijn die juist de normaliteit van terroristen onderstrepen.

Een aantal gezaghebbende studies ontkracht echter de empirische basis voor psychopathologische verklaringen. De twee meest significante overzichtsstudies met betrekking tot het psychopathologiestandpunt⁵² zijn het erover eens dat er meer en kwaliteitsvollere bewijzen zijn die juist de normaliteit van terroristen onderstrepen. Zo identificeert Martha Crenshaw, politiek wetenschapper en invloedrijk

terrorismeonderzoeker, normaliteit “voor zover we die term begrijpen” als de kenmerkende eigenschap van terroristen, veeleer dan psychopathologie of persoonlijkheidsstoornis.⁵³

De literatuur heeft in plaats daarvan getracht typische persoonlijkheidstypes en -kenmerken te identificeren bij terroristen. In een onderzoek rond ‘lone-wolf’ terroristen stelt Gruenewald dat daders in twee groepen kunnen worden verdeeld: een groep met ‘caring-consistency’ profielen (bezorgd en consistent) en een groep met ‘disconnected-disordered’ profielen (geïsoleerd en gekrenkt). Mccauley & Moskalenko vonden twee gelijkaardige profielen bij hun vergelijkende analyse van schietpartijen op scholen en moordpogingen: (1) het ‘disconnected-disordered’ profiel van individuen met grieven én wapenervaring die sociaal slecht ingebed zijn; (2) het ‘caring-consistency’ profiel van individuen die zich het lijden van anderen sterk aantrekken en zich persoonlijk verantwoordelijk voelen om dit lijden te verminderen of te wreken.

Dit onderzoek impliceert dat individuele trajecten naar terrorisme verschillende aanpakken van radicalisering vragen.⁵⁴

Steeds meer blijkt ook dat individuen die terrorisme plegen een verleden van niet-radicaliteit hebben. In sommige gevallen brengt onderzoek een moeilijke jeugd in verband met het verlangen van een individu om zich een nieuwe identiteit en zingeving aan te meten. In andere gevallen staat vroegere criminaliteit van een individu in verband met zijn sociale netwerken (ook netwerken die gevormd worden in de gevangenis) of is die eerdere criminaliteit een verklaring voor hun capaciteit of bereidheid om geweld te gebruiken, en voor hun toegang tot criminele netwerken om wapens te verwerven.⁵⁵ Eerdere criminaliteit bleek ook een dominante drijfveer voor 'lone-actor' terroristen.⁵⁶ Een analyse van 79 Europese jihadisten toonde een duidelijk link tussen misdaad en terreur (de zogenaamde 'crime-terror nexus'); meer dan de helft van hen had in de gevangenis gezeten voor ze radicaliseerden.⁵⁷

Steeds meer blijkt ook dat individuen die terrorisme plegen een verleden van niet-radicaliteit hebben.

Religie

De aard en diepgang van de religiositeit van terroristen is al lang het onderwerp van intens debat tussen academici.⁵⁸ Velen hebben consistent geargumenteed dat bepaalde – hoe vertekend en *cherry-picked* ook – theologieën cruciaal zijn als essentiële motivatie en legitimering voor vooral islamistisch- en christenfundamentalistisch terrorisme.⁵⁹ Interviews met mensen die Nederlandse *foreign fighters* kenden tijdens hun radicalisering, toonden bijvoorbeeld een verhoogde belangstelling voor religie voordat deze vertrokken om zich aan te sluiten bij IS.⁶⁰

Een aantal academische onderzoekers hebben in het jongste decennium dan weer gesteld dat religie niet noodzakelijk zo significant is als eerder werd geloofd, en dat er geen empirisch bewijs is voor een causaal verband tussen religie, ideologie en narratieven enerzijds, en extremistisch geweld anderzijds. In een onderzoek uit 2012, met onder meer interviews met de eerste veroordeelde terrorist in Australië, stelden Aly & Striegheer vast dat religie een veel beperktere rol speelt in radicalisering dan algemeen werd verondersteld.⁶¹ Uit een onderzoek naar de achtergronden van 1175 *foreign fighters* bleek dat religie geen belangrijk element van hun achtergrond uitmaakte. Minder dan 15% van de strijders die aan het onderzoek meewerkten, had een religieuze achtergrond. Velen waren weliswaar moslim vanaf hun

---

Europol stelde ook vast dat minder dan de helft van de individuen opgepakt voor IS-gerelateerde incidenten een relevante kennis van hun geloof had.

(zoals het steunen van of toetreden tot de organisatie) een relevante kennis van hun geloof had. Hierdoor waren ze vatbaar voor de islam-interpretatie door de groep.⁶⁵

geboorte maar ze waren niet erg religieus.⁶² Uit focusgroepen met 15 voormalige leden van Al Shabaab bleek ook dat een gevoel van verlies van identiteit wel belangrijk was, maar dat velen niet erg religieus waren.⁶³ Ook Europol onderzocht kenmerken van jihadistten die terreurdaden pleegden in de EU, en stelde vast dat veel daders “hun islamgeloof niet strikt praktiseerden”.⁶⁴ Europol stelde ook vast dat minder dan de helft van de individuen opgepakt voor IS-gerelateerde incidenten

Emoties, ervaringen en identiteit

Om de aantrekkingskracht van de beleving van gewelddadig radicalisme te begrijpen, worden vaak drie factoren aangeduid: de drang naar opwinding; naar ultieme betekenis; en naar roem.

Eerder dan te focussen op pathologische afwijkingen en irrationele beslissingen is de academische literatuur steeds meer de nadruk gaan leggen op de emotionele en ervaringsaspecten van radicalisme en terrorisme; hoe het voelt om deel uit te maken van een radicale groep, en om een aanslag te plannen; en hoe factoren als identiteit, status en sensatiezucht een morele gedachtegang kunnen vormen die geweld rechtvaardigt.⁶⁶

Om de aantrekkingskracht van de beleving van gewelddadig radicalisme te begrijpen, worden vaak drie factoren aangeduid : (1) de drang naar opwinding; (2) naar ultieme betekenis; en (3) naar roem.⁶⁷ Een onderzoek uit 2012 naar rechts extremisme in Europa stelde vast dat mensen die zich ertoe aangetrokken voelen, meer worden gedreven door “een combinatie van sensatiezucht, opportunistische of criminele motivaties” dan door “raciale of openlijk ideologische” drijfveren.⁶⁸ Op dezelfde manier stelde een ander onderzoek bij 183 Nederlanders een ‘behoefte aan status’ vast als belangrijkste drijvende kracht achter radicalisering.⁶⁹

Identiteit in de Belgische context

In België zijn er verschillende moeilijkheden wat betreft identiteitsvorming, en dan vooral bij migrantenjongeren van de tweede en derde generatie. Een onderzoek stelde vast dat moslimmigrantenjongeren (vooral van de tweede generatie) zich bijzonder sterk met hun land van herkomst identificeerden⁷⁰. Dit was veel meer uitgesproken dan bij niet-moslimmigranten. Een ander onderzoek ontdekte dat Belgische moslimjongeren zich bijzonder gemarginaliseerd voelen.

Meer dan twee derde van de mannelijke moslims van 15 tot 25 jaar (een categorie die extra vatbaar wordt geacht voor radicalisering) voelde zich niet geaccepteerd door de Vlaamse maatschappij; en meer dan 50% van de Belgische moslimjeugd meende al racisme te hebben ervaren.⁷¹ Deze gevoelens van vervreemding zijn daarom het gevolg van een combinatie van factoren: sommige hebben met perceptie te maken, andere met ervaringen uit het dagelijkse leven.

Meer dan twee derde van de mannelijke moslims van 15 tot 25 jaar voelde zich niet geaccepteerd door de Vlaamse maatschappij; en meer dan 50% van de Belgische moslimjeugd meende al racisme te hebben ervaren.

Conclusies en implicaties

Het is duidelijk dat ideeën en overtuigingen van belang zijn. De literatuur die in dit hoofdstuk werd besproken, suggereert dat er een belangrijk verband is tussen ideeën en gedrag, hoewel het niet ondubbelzinnig

is. Het gaat onder meer om kwaadheid over het westerse buitenlands beleid (of, in het geval van rechtse extremisten, over het binnenlands beleid), wanhoop over de humanitaire kost van buitenlandse conflicten (of, in het geval van rechtse extremisten, over humanitaire initiatieven zoals de opvang van meer vluchtelingen), en loyaliteiten verbonden aan internationale regionale instabiliteit. Andere factoren die geweldplegers vaak hebben ervaren zijn het gevoel gediscrimineerd te worden, en gevoelens van vervreemding of sociale uitsluiting. De meeste verklaringsmodellen leggen een verband tussen een sympathie voor geweld en het daaropvolgende plegen van geweld; velen beschouwen het eerste als een 'wachtbekken' van waaruit geweldplegers opstaan of worden opgevoed.

Het is duidelijk dat ideeën en overtuigingen van belang zijn.

De belangrijkste implicatie van deze literatuur voor beleidsmakers is echter dat het tegengaan van radicalisering zich niet beperkt tot het bestrijden van ideeën.

De belangrijkste implicatie van deze literatuur voor beleidsmakers is echter dat het tegengaan van radicalisering zich niet beperkt tot het bestrijden van ideeën. Radicalen worden, zoals alle mensen, beïnvloed op diverse niveaus en door zaken die ze niet altijd zelf altijd beseffen of erkennen. Ideeën hebben die als ‘radicaal’ worden beschouwd, is niet per se een opstap om uiteindelijk terroristische daden te begaan,

en voor wie wel terroristische daden pleegt, zijn ideeën en ideologieën niet altijd bijzonder belangrijk.

De uitdaging voor beleidsmakers is om met deze complexiteit om te gaan en ze mee te nemen bij het uittekenen en uitvoeren van het antiterrorbeleid. Zij moeten uiteraard het hoofd bieden aan radicale ideologieën en problematische overtuigingen, maar ze moeten ook de drijfveren voor radicalisering aanpakken, die niets te maken hebben met ideeën die we bewust hebben of bepleiten. Deze drijfveren zijn: de kracht en de invloed van sociale banden en netwerken, ook criminele; de invloed van sub- en tegenculturen en van groepsdynamieken; en de invloed van emotionele en ervaringsfactoren, sensatiezucht en de drang naar status.

De conclusie die al deze studies gemeen hebben, moet centraal staan in een effectief antiterrorbeleid: de verwerping van het idee dat er één essentiële voorwaarde of drijfveer is die maakt dat mensen extremistisch of gewelddadig worden. Het gaat vaak om een web van verschillende, op elkaar inwerkende drijfveren, waarvan sommige gebaseerd zijn op overtuigingen, en andere niet. Het proces (voor zover het echt een proces is, want dit op zich wordt betwist) is meerlagig en multicausaal, en het bevat bijna altijd zowel ideologische als niet-ideologische drijfveren, ofwel tegelijk of in verschillende fasen.

Daarom formuleren we de volgende beleidsimplicaties:

- ▶ Antiterrorbeleid moet een duidelijk onderscheid maken tussen radicalisme en geweld: de veronderstelling dat radicale ideeën de eerste stap zijn naar geweld, dreigt legitieme afwijkende meningen te criminaliseren, wat contraproductief kan werken en sociale uitsluiting en wantrouwen kan versterken.

Zowel de subjectieve perceptie als het objectieve bestaan van oneerlijkheid, discriminatie en onrecht kunnen belangrijke drijfveren zijn voor gewelddadig gedrag, dus zowel wanneer dit objectief bestaat, als wanneer het zo wordt ervaren. De overheid moet zowel discriminatie als de perceptie ervan bestrijden. Dit is enerzijds een communicatie-uitdaging voor de overheid, om de indruk tegen te gaan dat er minder kansen zijn voor achtergestelde groepen. Daarnaast is er de veel grotere uitdaging van de structurele ongelijkheid in onderwijs, welvaart en kansen. De overheid moet deze objectieve en subjectieve drijfveren proberen tegen te gaan, en op die manier vooroordelen aanpakken en jongeren met een migratieachtergrond helpen empoweren.

Daarnaast is er de veel grotere uitdaging van de structurele ongelijkheid in onderwijs, welvaart en kansen.

Een antiterreurbeleid moet ook de emotionele en ervaringspullfactoren voor gewelddadig radicalisme aanpakken:

- Gewelddadig radicale groepen (zoals IS) moeten worden ontdaan van alle glamour en mythes. Counternarratieven moeten zo mogelijk de nadruk leggen op de theologische onwetendheid en de feitelijke incompetentie van terroristische groepen, overal waar dat praktisch haalbaar is en de context het toelaat.
- Het promoten van niet-gewelddadige alternatieven voor de drang naar sensatie, voor de zoektocht naar zingeving en het sociale en politieke activisme zal de pullfactoren van gewelddadig radicalisme terugdringen.

Om tot een succesvol antiterreurbeleid te komen is het nodig zowel de pull- als de pushfactoren van radicalisering op diverse niveaus aan te pakken. We kunnen hiervoor leren van succesvolle *multi-agency*-initiatieven voor bendebestrijding.⁷² De aanpak wordt best afgestemd op de specificiteit van groepen en individuen; de variatie in drijfveren en in push- en pullfactoren maakt dat een diversiteit aan benaderingen cruciaal is voor de effectiviteit van deradicaliseringstrategieën.

Een succesvol antiterreurbeleid vereist een engagement van diverse publieke en private partners. Theologische en gemeenschapsleiders zijn belangrijk, maar hetzelfde geldt voor de families en vrienden van individuen met een radicaliseringsrisico, de gevangenisdiensten en de eerstelijns werkers in scholen en universiteiten.

- ▶ Een antiterreur- en veiligheidsbeleid van de overheid kan zelf een pushfactor zijn voor gewelddadige ideologieën of terroristische actie. De overheid moet zich bewust zijn van de mogelijkheid van dergelijke onbedoelde gevolgen. Daarom moet ze de gevolgen van en de reacties op antiterreurbeleid in kwetsbare gemeenschappen evalueren. De overheid kan bijvoorbeeld deze maatregelen in overweging nemen: duidelijke herstelmaatregelen voor wie onterecht werd geïsoleerd; ruimte voor mensen om als loyale burgers van de samenleving kritiek en weerwerk te geven op het antiterreurbeleid; het voorzien van onafhankelijk wettelijk toezicht op de antiterreurdiensten; en continue outreach en feedbackmechanismen om onbedoelde effecten tijdig te detecteren.
- ▶ Terrorismebestrijding moet worden gelinkt aan maatregelen om criminele netwerken te ontworpen en zware georganiseerde misdaad te bestrijden. Gezien de criminele voorgeschiedenis van veel terroristen moeten ook activiteiten als bendebestrijding en bestrijding van wapen- en drugshandel worden gezien als structurele terreurbestrijdingsmaatregelen.
- ▶ Deradicaliseringstrategieën moeten weerspiegelen dat er niet één traject is naar terroristische activiteit of gewelddadige radicale overtuigingen. Het werk van Mccauley & Moskalenko wijst bijvoorbeeld op verschillende persoonlijkheidsprofielen bij terroristen, die dus verschillende benaderingen van deradicalisering vereisen.

EINDNOTEN

- 1 Deze tekst is een vertaling van Miller, C. & Selig Chauhan, L. (2017), Radical beliefs and violent behaviour, in: Colaert, L. (red.), *'Deradicalisation': Scientific insights for policy*, Brussel: Vlaams Vredesinstituut.
- 2 Stampnitzky, L. (2013), *Disciplining terror: How experts invented 'terrorism'*, Cambridge: Cambridge University Press.
- 3 Thayer, C.A., Terrorism studies: The dismal science?, Paper to the conference Lessons of the Past: Applications of History for Today's Threats (14 June 2007), <http://www.scribd.com/doc/17398363/Thayer-Terrorism-Studies-Dismal-Science>, geraadpleegd op 14 juli 2009, 1.
- 4 Avishag, G., qu. in Gunning, J. (2007), A case for critical terrorism studies? *Government and Opposition*, 42:3, 380.
- 5 Bakker, E. & De Bont, R. (2016), Belgian and Dutch jihadist foreign fighters (2012–2015): Characteristics, motivations, and roles in the war in Syria and Iraq, *Small Wars & Insurgencies*, 27:5, 837–857.
- 6 Ranstorp, M., The root cause of violent extremism, RAN Issue Paper (1 April 2016), https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/issue_paper_root-causes_jan2016_en.pdf, geraadpleegd op 21 november 2016.
- 7 Waar dat mogelijk is, tracht dit hoofdstuk onderscheid te maken tussen het fenomeen 'radicalisering' als de verwerving van gewelddadig-radical overtuigingen en het fenomeen 'radicalisering' als traject naar het plegen van terrorisme. Toch moet worden opgemerkt, zoals vermeld in de inleiding van dit hoofdstuk, dat beide fenomenen in de literatuur vaak op één hoop werden gegooid. Bij het bestuderen van de literatuur hebben we termen zoals 'radicalisering' moeten gebruiken zoals de auteurs van het onderzoek ze gebruikten, namelijk met inbegrip van de soms onderling verwisselbare, soms onduidelijke referentie aan zowel gewelddadige handelingen als gewelddadig-radical overtuigingen.
- 8 Uit Muro, D. (2016), What does radicalisation look like? Four visualisations of socialisation into violent extremism, *Notes Internacionals*, 162, 2.
- 9 Moghaddam, F. (2005), The staircase to terrorism: A psychological exploration, *American psychologist*, 60:2, 165.
- 10 Ibid., 161–169.
- 11 Uit Moghaddam, F. (2005), The Staircase to Terrorism, *American Psychologist*, 60: 2, 161–169.
- 12 Borum, R. (2011), Radicalisation into violent extremism II: A review of conceptual models and empirical research, *Journal of Strategic Security*, 4:4, 37–62.
- 13 Borum, R. (2003), Understanding the terrorist mind-set, *FBI Law Enforcement Bulletin*, 72:7, 7–10.
- 14 Ibid.
- 15 Uit Borum, R. (2003), Understanding the Terrorist Mind-Set, *FBI Law Enforcement Bulletin*, 72: 7, 7–10.

- 16 McCauley, C. & Moskalenko, S. (2008), Mechanisms of political radicalization: Pathway towards terrorism, *Terrorism and Political Violence*, 20:3, 417.
- 17 Uit McCauley, C. and Moskalenko, S. (2008), Mechanisms of political radicalization: Pathway towards terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 20:3, 417.
- 18 Hafaz, M. & Mullins, C. (2015), The radicalisation puzzle: A theoretical synthesis of empirical approaches to home-grown extremism, *Studies in Conflict and Terrorism*, 38, 958-975.
- 19 Ibid., 961.
- 20 Sageman, M. (2008), A strategy for fighting Islamist terrorists, *The Annals of the American Academy for Political and Science Review*, 618:1, 223-231.
- 21 Gartenstein-Ross, D. & Grossman, L., Homegrown terrorists in the U.S and U.K: An empirical examination of the radicalisation process (April, 2009), http://www.defend-democracy.org/content/uploads/documents/HomegrownTerrorists_USandUK.pdf, geraadpleegd op 21 november 2016.
- 22 Zhirkov, J., et al. (2014), Perceptions of world politics and support for terrorism among Muslims: Evidence from Muslim countries and Western Europe, *Conflict Management and Peace Science*, 31:5, 481-501.
- 23 I Behr, et al. hadden 15 diepte-interviews met veroordeelde terroristen. Voor alle 15 onderzochte individuen was het internet de belangrijkste informatie-, communicatie- en propagandabron geweest voor hun extremistische overtuigingen: Behr, I. et al. (2013), Radicalisation in the digital era: The use of the Internet in 15 cases of terrorism and extremism, *RAND EUROPE*, 1-58. Dit ondersteunt ook het werk van J. Van der Veen, Predicting susceptibility to radicalisation (July 2016), [http://www.jaapvanderveen.com/assets/jaap-van-der-veen-\(2016\)-research-internship-report.pdf](http://www.jaapvanderveen.com/assets/jaap-van-der-veen-(2016)-research-internship-report.pdf), geraadpleegd op 17 november 2016.
- 24 Behr, et al., Radicalisation in the digital era.
- 25 Scanlon, J. & Gerber, M. (2014), Automatic detection of cyber-recruitment by violent extremists, *Security Informatics*, 3:5, 1-10. Zie ook William, T., et al. (2015), Ideological group persuasion: A within-person study of how violence, interactivity, and credibility features influence online persuasion, *Computers in Human Behaviour*, 51, 448-460.
- 26 Rothenberger, L., et al. (2016), The discursive construction of terrorist group identity, *Terrorism and Political Violence*, 1-16.
- 27 Schils, N. & Pauwels, L.J.R. (2014), Explaining violent extremism for subgroups by gender and immigrant background, using SAT as a framework, *Journal of Strategic Security*, 7, 27-47.
- 28 Pauwels, L.J.R. & Svensson, R. (2017), How robust is the moderating effect of extremist beliefs on the relationship between self-control and violent extremism? *Crime & Delinquency* (January 2017), <https://doi.org/10.1177/001128716687757>, geraadpleegd op 25 april, 2017.
- 29 Pauwels, L. & Schils, N. (2016), Differential online exposure to extremist content and political violence: Testing the relative strength of social learning and competing perspectives, *Terrorism and Political Violence*, 28:1, 1-29.
- 30 William, T., et al. (2015), Ideological group persuasion: A within-person study of how violence, interactivity, and credibility features influence online persuasion, *Computers in Human Behaviour*, 51, 448-460.
- 31 Ibid.

- 32 De data waren verzameld uit een 'land-jaar' databank met spreiding van 1972 tot 2006; er werd gebruik gemaakt van modellen rond relatieve deprivatie en misnoegdheid.
- 33 Piazza, J. (2011), Poverty, minority economic discrimination and domestic terrorism, *Journal of Peace Research*, 48:3, 339–353.
- 34 Gouda, M. & Marktanner, M., Muslim youth unemployment and expat jihadism – Bored to death? (16 October 2016), https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2838796, geraadpleegd op 17 november 2016.
- 35 Lees in dit verband ook: Moyano, M. & Trujillo, H.M. (2014), Intention of activism and radicalism among Muslim and Christian youth in a marginal neighbourhood in a Spanish city, *Revista de Psicología Social* 29, 90–120; Walker, K.M., Reorienting cultural production policies: Ideas to dissuade youth from joining violent extremist groups, Global Center on Cooperative Security (April 2011), http://globalcenter.org/wp-content/uploads/2011/04/KW_policybrief_1110.pdf, geraadpleegd op 23 maart 2017; Ahmed, K., Fergusson, J. & Salt, A. (2014), Perceptions of Muslim faith, ethno-cultural community-based and student organizations in countering domestic terrorism in Canada, *Working Paper Series*, Vancouver: The Canadian Network for Research on Terrorism, Security, and Society (TSAS), 1–68; Disha, I., Cavendish, J.C. & King, R.D. (2011), Historical events and spaces of hate: Hate crimes against Arabs and Muslims in post-9/11 America, *Social Problems*, 58, 21–46; Berlet, C. (2012), Collectivists, communists, labor bosses, and treason: The tea parties as right-wing populist counter-subversion panic, *Critical Sociology (Sage Publications, Ltd.)*, 38: 565–587; Ekman, M. (2015), Online Islamophobia and the politics of fear: Manufacturing the green scare, *Ethnic and Racial Studies*, 38, 1986–2002; Smith, D. (2016), Symbiotic othering: Terrorism, emotion and morality, in: Eriksson, A. (ed.), *Punishing the other: The social production of immorality revisited*, London/New York: Routledge, 247–268.
- 36 Ander onderzoek dat vergelijkbare drivers identificeerde, is o.a.: Lyons-Padilla, S., et al. (2015), Belonging nowhere: Marginalisation and radicalisation risk among Muslim immigrants, *Behavioural Science and Policy*, 1:2, 1–12. Dit wordt ook als een reden voor radicalisering genoemd in populaire radicaliseringsmodellen gepubliceerd bij: Silber, M. & Bhatt, A., Radicalisation in the West: The home-grown threat (July 2007), <http://eurabia.parlamentnilisty.cz/UserFiles/document/NYPD.pdf>, geraadpleegd op 17 november 2016.
- 37 Abbas, T. & Siddique, A. (2012), Perceptions of the processes of radicalisation and de-radicalisation among British South Asian Muslims in a post-industrial city, *Social identities*, 18:1, 119–134.
- 38 Schils, N. & Pauwels, L.J.R. (2016), Political violence and the mediating role of violent extremist propensities, *Journal of Strategic Security*, 9:2, 70–91.
- 39 De Bie, J.L. (2016), Involvement mechanisms of jihadist networks, *Perspectives of Terrorism*, 10:5, 22–41.
- 40 Rosenblatt, N., *All jihad is local*, <https://na-production.s3.amazonaws.com/documents/ISIS-Files.pdf>, 32 (July 2016), geraadpleegd op 25 maart 2017.
- 41 Perliger, A. & Milton, D., From cradle to grave: The lifecycle of foreign fighters in Iraq and Syria: Combating Terrorism Center at West Point (November 2016), <https://www.ctc.usma.edu/v2/wp-content/uploads/2016/11/Cradle-to-Grave2.pdf>, 16, geraadpleegd op 25 maart 2017.
- 42 Lees in dit verband: Helfstein, S., Edges of radicalisation: Individuals, networks and ideas about violent extremism (14 February 2012), <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a556711.pdf>, geraadpleegd op 21 november, 2016; Asal, V.H., Nagar, N.A. & Rethemeyer, R.K. (2014), Building terrorism from social ties: The dark side of social

- capital, *Civil Wars*, 16, 402–424; Schmid, A.P., Radicalisation, de-radicalisation, counter-radicalisation: A conceptual discussion and literature review, International Centre for Counter-Terrorism – The Hague (March 2013), <https://icct.nl/publication/radicalisation-de-radicalisation-counter-radicalisation-a-conceptual-discussion-and-literature-review/>, geraadpleegd op 21 november 2016; Russell, J. & Theodosiou, A. (2015), *Counter-extremism: A decade on from 7/7*, London: Quilliam; Braun, R. (2011), The diffusion of racist violence in the Netherlands: Discourse and distance, *Journal of Peace Research*, 48, 753–766.
- 43 Lees Sageman, M. (2008), *Leaderless jihad: Terror networks in the twenty-first century*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press; Sageman, M. (2008), A strategy for fighting Islamist terrorists, *The Annals of the American Academy for Political and Science Review*, 618:1, 223–231.
- 44 Ellis, C. & Pantucci, R. (2016), Lone actor terrorism, Policy paper '4': 'Leakage' and interaction with authorities, *ICCT*, 8, 1–7.
- 45 Cragin, K., et al. (2015), What factors cause youth to reject violent extremism? RAND, 1–19.
- 46 Lees: Gruenewald, J., et al. (2013), Distinguishing 'loner' attacks from other domestic extremist violence, *Criminology and Public Policy*, 12:1, 65–91; Gill, P., et al. (2014), Bombing Alone: Tracing the motivations and antecedent behaviors of lone-actor terrorists, *Psychiatry & Behavioral Sciences*, 59:2, 425–435.
- 47 Doosje, B., et al. (2012), 'My in-group is superior!': Susceptibility for radical right-wing attitudes and behaviours in Dutch youth, *Negotiation and Conflict Management Research*, 5, 253–268. Lees ook Doosje, B., et al. (2013), Determinants of radicalisation in Islamic youth in the Netherlands: Personal uncertainty, perceived injustice and perceived group threat, *Journal of Social Issues*, 69:3, 586–604.
- 48 Chermak, S., et al. (2012), The organisational dynamics of far-right hate groups in the United States: Comparing violent to nonviolent organisations, *Studies in Conflict and Terrorism*, 39, 193–213.
- 49 Pisiou, D. (2015), Subcultural theory applied to jihadi and right-wing radicalization in Germany, *Terrorism and Political Violence*, 27, 9–28; Decker, S.H. & Pyrooz, D.C. (2015), 'I'm down for a jihad': How 100 years of gang research can inform the study of terrorism, radicalization and extremism, *Perspectives on Terrorism*, 9, 104–112; Hemmingsen, A.S. (2015), Viewing jihadism as a counterculture: Potential and limitations, *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 7, 3–17; Cottee, S. (2011), Jihadism as a sub-cultural response to social strain: Extending Marc Sageman's 'Bunch of Guys' thesis, *Terrorism and Political Violence*, 23, 730–751; Crone, M. (2014), Religion and violence: Governing Muslim militancy through aesthetic assemblages, *Millennium: Journal of International Studies*, 43, 291–307.
- 50 Van Zuijdewijn, J.R. & Bakker, E. (2016), Lone-actor terrorism, Policy Paper 1: Personal characteristics of lone-actor terrorists, *ICCT*, 5, 1–9. Gruenewald, J., et al. (2013), Distinguishing 'loner' attacks from other domestic extremist violence, *Criminology and Public Policy*, 12:1, 65–91; Mccauley, C. & Moskalenko, S. (2014), Towards a profile of lone-wolf terrorists: What moves an individual from radical opinion to radical action, *Terrorism and Political Violence*, 26, 69–85; Ellis, C. and Pantucci, R. (2016) Lone actor terrorism. Policy paper '4': 'Leakage' and interaction with authorities, *ICCT*, 8, 1–7; Helfstein, S. Edges of radicalisation: Individuals, networks and ideas about violent extremism (14 February, 2012), <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a556711.pdf>, geraadpleegd op 21 november, 2016.

- 51 Bakker, E. and De Bont, R. (2016), Belgian and Dutch jihadist foreign fighters (2012–2015).
- 52 Corrado, R. (1981), A critique of the mental disorder perspective of political terrorism, *International Journal of Law and Psychiatry*, 4:4, 293–309; Silke, A. (1998), Cheshire-Cat logic: The recurring theme of terrorist abnormality in psychological research, *Psychology, Crime & Law*, 4:1, 51–69.
- 53 Crenshaw, M. (1981), The causes of terrorism, *Comparative Politics*, 13:4, 397–99.
- 54 McCauley, C. Moskalenko, S., (2014) Toward a Profile of Lone Wolf Terrorists: What Moves an Individual From Radical Opinion to Radical Action, *Terrorism and Political Violence*, 26: 1, 69-85.
- 55 Lees Simi, P., et al. (2016), Narratives of childhood adversity and adolescent misconduct as precursors to violent extremism: A life-course criminological approach, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 53:4, 536–563.
- 56 Peddell, D., et al. (2016), Influences and vulnerabilities in radicalised lone-actor terrorists: UK practitioner perspectives, *International Journal of Political Science and Management*, 18:2, 63–76; Gill, et al., Bombing Alone.
- 57 Basra, R., et al. (2016), Criminal pasts, terrorist futures: European jihadists and the new crime-terror network, *ICSR*, 1–52.
- 58 Lees in dit verband: Alonso, R. (2012), The spread of radical Islam in Spain: Challenges ahead, *Studies in Conflict & Terrorism*, 35, 471–491; Akbar, A. (2015), National security's broken windows, *UCLA Law Review*, 62, 834–907; Borum, R. (2014), Psychological vulnerabilities and propensities for involvement in violent extremism, *Behavioral Sciences & the Law*, 32, 286–305; Bonino, S. (2012), Policing strategies against Islamic terrorism in the UK after 9/11: The socio-political realities for British Muslims, *Journal of Muslim Minority Affairs*, 32, 5–31; Briggs, R. & Silverman, T. (2014), Western foreign fighters: Innovations in responding to the threat, *Institute for Strategic Dialogue*, 1–59; Pizzuto, M. (2013), Alter-messaging: The credible, sustainable counterterrorism strategy, *Global Center on Cooperative Security*, 1–12.
- 59 In 2009 wijst Hegghammar, in een uitgebreide en volumineuze verhandeling over de salafistische ideologie, salafisme aan als een essentiële ideologie die mensen ertoe brengt zich aan te sluiten bij gewelddadig extremisme: Hegghammar, T. (2009), Jihadi-Salafis or revolutionaries? On religion and politics in the study of militant Islamism, in: Meijer, R. (ed.), *Global Salafism: Islam's new religious movement*, London: C. Hurst & Co.
- 60 Weggemans, D., et al. (2014), Who they are and why do they go? The radicalisation and preparatory processes of Dutch jihadi foreign fighters, *Perspectives on Terrorism*, 8:4, 100–110.
- 61 Aly, A. & Striegher, J. (2012), Examining the role of religion in radicalisation to violent extremism, *Studies in Conflict and Terrorism*, 35:12, 849–862.
- 62 Perliger, A. & Milton, D., From cradle to grave: The lifecycle of foreign fighters in Iraq and Syria (11 November, 2016), <https://www.ctc.usma.edu/v2/wp-content/uploads/2016/11/Cradle-to-Grave2.pdf>, geraadpleegd op 24 november 2016.
- 63 Hassan, M. (2012), Understanding Drivers of Violent Extremism: The Case of al-Shabab and Somali Youth, *CTC Sentinel*, 5:8, 18–20.
- 64 Europol, Changes in modus operandi of Islamic State (IS) revisited (18 January 2016), <https://www.europol.europa.eu/publications-documents/changes-in-modus-operandi-of-islamic-state-revisited>, 8, geraadpleegd op 25 maart 2017.

- 65 Europol, Changes in modus operandi of Islamic State terrorist attacks. Review held by experts from Member States and Europol on 29 November and 1 December 2015, Den Haag (18 January 2016), <https://www.europol.europa.eu/publications-documents/changes-in-modus-operandi-of-islamic-state-terrorist-attacks>, geraadpleegd op 24 maart 2017.
- 66 Lees in dit verband: Ahmed, S. (2015), The 'emotionalization of the "war on terror": Counter-terrorism, fear, risk, insecurity and helplessness, *Criminology & Criminal Justice: An International Journal*, 15, 545-560; Bartlett, J. & Miller, C. (2012), The edge of violence: Towards telling the difference between violent and non-violent radicalization, *Terrorism and Political Violence*, 24, 1-21; Matsumoto, D., Hwang, H.C. & Frank, M.G. (2014), Emotions expressed in speeches by leaders of ideologically motivated groups predict aggression, *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggressions*, 6, 1-18; Berntzen, L.E. & Sandberg, S. (2014), The collective nature of lone wolf terrorism: Anders Behring Breivik and the anti-Islamic social movement, *Terrorism and Political Violence*, 26, 759-779.
- 67 Cottee, S. & Hayward, K. (2011), Terrorist (e)motives: The existential attractions of terrorism, *Studies in Conflict & Terrorism*, 34, 963-986.
- 68 Goodwin, M.J. & Ramalingam, V. (2012), The new radical right: Violent and non-violent movements in Europe, *Institute for Strategic Dialogue*, 1-57.
- 69 Van der Veen, J., Predicting susceptibility to radicalisation (July 2016), [http://www.jaapvanderveen.com/assets/jaap-van-der-veen-\(2016\)-research-internship-report.pdf](http://www.jaapvanderveen.com/assets/jaap-van-der-veen-(2016)-research-internship-report.pdf), geraadpleegd op 17 november 2016.
- 70 Saroglou, V. & Mathijssen, F. (2007), Religion, multiple identities, and acculturation: A study of Muslim immigrants in Belgium, *Archive for the Psychology of Religion*, 29, 177-198.
- 71 Teich, S., Islamic radicalization in Belgium, ICT (February 2016), <https://www.ict.org.il/UserFiles/ICT-IRI-Belgium-Teich-Feb-16.pdf>, geraadpleegd op 22 november 2016.
- 72 Lees bijvoorbeeld Ebensen, F. & Osgood, D.W. (1999), 'Gang resistance education and training (GREAT): Results from the national evaluation', *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 36:2, 194-225; Fritsch, E.J., Caeti, T.J. & Taylor, R.W. (1999), 'Gang suppression through saturation patrol, aggressive curfew, and truancy enforcement: A quasi-experimental test of the Dallas anti-gang initiative', *Crime and Delinquency*, 45, 122-139; and Hagenbucher, G. (2003), 'PROGRESS: An enhanced supervision program for high-risk criminal offenders', *FBI Law Enforcement Bulletin*, 72:9, 20.